

Research Article

A Study of the Accelerating Factors for the Creation of the New Islamic Civilization in the Idea of the Supreme Leader¹

Abolghasem Azimi¹, Seyyed Mohammad Hosseini², Muhammad Dashti³

1. PhD Student, Department of History and Civilization of Islamic Nations, Qom Branch, Islamic Azad University, Qom, Iran. azimi8h@gmail.com
2. Associate Professor, Department of Jurisprudence and Fundamentals of Islamic Law, University of Tehran, Tehran, Iran (**Corresponding Author**). hoseini.sm@ut.ac.ir
3. Assistant Professor, Department of Islamic History, Mustafa International Society (PBUH), Qom, Iran. dr.dashti400@yahoo.com

Abstract

The present study is conducted by a descriptive-analytical method in the framework of tetra factors and it aims to answer what are the most important factors in accelerating the corporeal, formal, subjective, and ultimate aspects of the new Islamic civilization from the view of Ayatollāh Kāmeneii. The results convey that the most important accelerating factors for the creation of the new Islamic civilization in the ideas of the supreme leader are as the following: having faith, spirituality, rationality, and justice (corporeal factors); the prioritization of educational/ethical, scientific/educational, and nation-centered/collective structures in the new Islamic civilization (formal factors); educating a human who is aware about his historical state, responsible to his civil role, with enough power of will to create civilization, and is warrior and resistant to fulfill the goals of the new Islamic civilization (subjective factors); explaining, outlining, and introducing pure life and true felicity for human society in accordance with the Islamic goals (ultimate factors).

Keywords: New Islamic Civilization, Ayatollāh Kāmeneii, Spirituality, Rationality, Justice.

-
1. **The present study is extracted from:** the Ph.D. thesis entitled “An Analysis of the Accelerating and Record-Breaking Factors in the Creation of the Islamic New Civilization from the View of the Supreme Leader (Based on the Qur’anic Approaches and the Theories of Development)”.

Received: 2020/12/08; **Accepted:** 2021/06/27

* Copyright © the authors

** <http://sm.psas.ir/>

واکاوی علل شتاب‌دهنده ایجاد تمدن نوین اسلامی در اندیشه مقام معظم رهبری^۱

ابوالقاسم عظیمی^۱، سید محمد حسینی^۲، محمد دشتی^۳

۱. دانشجوی دکتری، گروه تاریخ و تمدن ملل اسلامی، واحد قم، دانشگاه آزاد اسلامی، قم، ایران. azimi8h@gmail.com

۲. دانشیار، گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، دانشگاه تهران، تهران، ایران (نویسنده مسئول). hoseini.sm@ut.ac.ir

۳. استادیار، گروه تاریخ اسلام، جامعه المصطفی العالمیه (ص)، قم، ایران. dr.dashti400@yahoo.com

چکیده

پژوهش حاضر با روش توصیفی-تحلیلی در چهارچوب علل چهارگانه به دنبال پاسخ به این سؤال بنیادین است که از نظر آیت‌الله خامنه‌ای مهم‌ترین عوامل شتاب‌دهنده مادی، صوری، فاعلی و غایی تمدن نوین اسلامی چیست؟ نتایج حاکی از آن است که در علل مادی، وجود ایمان، معنویت، عقلانیت و عدالت، در علل صوری، اولویت یافتن ساختارهای تربیتی و اخلاقی، ساختارهای علمی و آموزشی، ساختارهای اُمت‌محور و هم‌افزا در ساختار تمدن نوین اسلامی، در علل فاعلی، تربیت انسان آگاه به جایگاه تاریخی خود، مسئولیت‌پذیر نسبت به نقش تمدنی، برخوردار از اراده کافی در مقیاس ایجاد تمدن، اهل مجاهدت و مقاومت در تحقق اهداف تمدن نوین اسلامی، در علل غایی، تبیین، ترسیم و معرفی حیات طیبه و سعادت حقیقی جامعه بشری مطابق با آرمان‌های اسلامی، از جمله مهم‌ترین عوامل شتاب‌دهنده ایجاد تمدن نوین اسلامی در اندیشه مقام معظم رهبری هستند.

واژه‌های کلیدی: تمدن نوین اسلامی، آیت‌الله خامنه‌ای، معنویت، عقلانیت، عدالت.

۱. پژوهش حاضر مستخرج از: رساله دکتری با عنوان «بررسی و تحلیل عوامل شتاب‌دهنده و رکودآفرین در ایجاد تمدن نوین

اسلامی از منظر مقام معظم رهبری (بر مبنای دیدگاه‌های قرآنی و نظریه‌های توسعه)» است.

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۹/۱۸؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۴/۰۶

۱. مقدمه

بازگشت به اسلام ناب و احیاء عظمت امت اسلامی همواره مورد توجه اندیشمندان و متفکران اسلامی بوده و در تاریخ معاصر جنبش‌های سیاسی و اجتماعی متعددی با این هدف شکل گرفته است، از جمله می‌توان به جنبش تنباکو، انقلاب مشروطیت، جنبش ملی شدن صنعت نفت و انقلاب اسلامی ۱۳۵۷ اشاره کرد. هر کدام از این رویدادها در گام اول درصدد احیای اندیشه اسلامی، مبارزه با استبداد و استعمار و دفع سلطه بیگانگان و توسعه‌ی ایران بودند. از میان جنبش‌های تاریخ معاصر ایران، انقلاب اسلامی مهم‌ترین و تأثیرگذارترین رویداد است که اصول و مبانی آن توسط امام خمینی بر مبنای قرآن و سیره رسول خدا(ص) و اهل بیت(ع) تبیین شد و نقش تعیین‌کننده‌ای در تحولات ایران و جهان معاصر دارد. در عصر انقلاب اسلامی با درایت امام خمینی و پس از رحلت ایشان، با هدایت‌های مقام معظم رهبری، حرکت جدیدی برای تمدن‌سازی اسلامی آغاز شد که امروزه شاهد استمرار، پویایی و شتاب بیشتر این حرکت هستیم. برای پیشرفت و تسریع این حرکت تمدن‌ساز، شناخت و تقویت عوامل بسترساز، تسریع‌کننده و سازنده در مسیر ایجاد تمدن نوین اسلامی حائز اهمیت بسیار است. در سال‌های اخیر آیت‌الله خامنه‌ای به عنوان رهبر انقلاب اسلامی ایران در سخنرانی‌ها و نوشته‌های خویش از تمدن نوین اسلامی سخن گفته و دستیابی به چنین تمدنی را هدف اصلی انقلاب اسلامی معرفی و رهنمودهایی در جهت نیل به این هدف ارائه کرده است.

هدف پژوهش حاضر این است که «عوامل شتاب‌دهنده در مسیر ایجاد تمدن نوین اسلامی از منظر مقام معظم رهبری» را مورد واکاوی، تحلیل و بررسی قرار دهد. طرح ایده تمدن نوین اسلامی از سوی مقام معظم رهبری گامی مهم در راستای برون‌رفت جهان اسلام از مشکلات کنونی است. ایجاد تمدن نوین اسلامی بدون شناخت ابعاد و الزامات آن امکان‌پذیر نیست، بر همین اساس رهبر انقلاب اسلامی در مناسبت‌های مختلف، نخبگان و اندیشمندان اسلامی را به تئوریزه کردن مباحث تمدن نوین اسلامی تشویق کرده‌اند. از آنجا که رهبر انقلاب اسلامی به عنوان یک فقیه و رهبر جامعه اسلامی در زمینه تمدن نوین اسلامی صاحب‌نظر است، واکاوی عوامل شتاب‌دهنده ایجاد تمدن نوین اسلامی از منظر ایشان دارای اهمیت می‌باشد. بنابراین، مسأله اصلی پژوهش حاضر فقدان تبیین صحیح از عوامل شتاب‌دهنده ایجاد تمدن نوین اسلامی در اندیشه مقام معظم رهبری است. به عبارت دیگر، برای سرعت بخشیدن به شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی، باید چه مواردی مورد توجه قرار گیرد؟ برای پاسخ به مسأله مذکور، اندیشه‌های تمدنی رهبر انقلاب اسلامی در چهارچوب علل چهارگانه واکاوی می‌شود، با محوریت

چهارچوب علل چهارگانه، به پرسش‌هایی که به دنبال پاسخ چستی علل مادی، صوری، فاعلی و غایی تمدن نوین اسلامی در اندیشه رهبری مطرح می‌شوند نیز پاسخ داده خواهد شد.

۲. چهارچوب مفهومی و نظری

تمدن، تمدن نوین اسلامی، امکان و علل و عوامل چهارگانه از جمله مفاهیم کلیدی پژوهش حاضر هستند که در ادامه به آنها پرداخته می‌شود.

۲-۱. تمدن در لغت و اصطلاح

تمدن در لغت برگرفته از واژه‌ی «مدن» به معنای اقامت کردن است. این واژه در انگلیسی معادل «civilization» به معنای استقرار یافتن و جایگزین شدن نظم اجتماعی به جای نظم فردی، نظامی و گروهی می‌باشد (Mazlish, 2001: P.294). در زبان عربی نیز معادل «الحضاره»، اقامت در شهر و کوی بزرگ است (ابن منظور، ۱۴۰۸ق: ج ۲، ص ۱۰۳). فعل «حضر» و مشتقات آن در ۱۶ سوره قرآن و ۱۲۵ آیه آمده و همه به معنای حضور، وجود و استعداد است. علاوه بر این از دیگر معانی واژه «حضارت» در قرآن، واژه‌های «عمران، عماره، تعمیر، و عُمُر» هستند (مگّی، ۱۳۹۲: ص ۱۷-۱۸).

در اصطلاح، تمدن پدیده‌ای به هم تنیده را می‌گویند که همه رویدادهای اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و هنر و ادبیات را در برمی‌گیرد (لوکاس، ۱۳۶۶: ج ۱، ص ۶۷). توین بی^۱، تمدن را حاصل نبوغ اقلیت نوآور، یعنی طبقه‌ی ممتاز دارای هوش، ابتکار و نوآوری در سایه تحولات و سیر تکامل جامعه می‌داند (دورانت: ۱۳۸۰: ج ۱، ص ۵). از منظر علامه محمدتقی جعفری، «تمدن» مجموعه‌ای از عوامل اخلاقی و مادی است که به جامعه فرصت می‌دهد برای هر فرد از افراد خود، در هر مرحله‌ای از مراحل زندگی، از کودکی تا پیری، همکاری لازم را برای رشد به عمل آورد (جعفری، ۱۳۷۷: ص ۷۳-۱۱). در برداشت از معانی ارائه شده نسبت به تمدن، اینگونه فهم می‌شود که انسان‌ها در طول تاریخ برای توسعه در زندگی مادی و معنوی خود تلاش مستمر و مداومی دارند و در زمینه دانش و فناوری و عمران و آبادی، بهره‌برداری از طبیعت، اکتشافات، اختراعات، هنر، دین و اخلاق، تولید، ایدئولوژی‌ها و مکاتب، قانون و مراکز قانون‌گذاری، نظام‌های اداری، سازمان‌ها و دیوان‌ها، ابزارهای نظامی و... به نتایج گسترده‌ای دست

1. Toynbee

یافته‌اند. ثمره و نتیجه این تلاش‌ها منجر به پیدایش تمدن‌ها گردیده است. بنابراین، تمدن در تعریفی گسترده، دستاوردهای مادی و معنوی حیات اجتماعی بشر را در برمی‌گیرد.

۲-۲. تمدن نوین اسلامی از دیدگاه رهبر انقلاب

«تمدن نوین اسلامی از منظر رهبر انقلاب، رسیدن به جامعه‌ای است که به خطوط آرمانی اسلام دست یافته و در آن علم، پیشرفت، عزت، ثروت، عدالت و قدرت مواجهه با امواج جهانی وجود داشته باشد» (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۴/۸/۲۰). «تمدنی است که بشریت زخم خورده، مجروح و غمگین از حوادث گوناگون قرن‌های اخیر که دچار یأس و ناامیدی و افسردگی است را به آفاق جدیدی می‌رساند و دل‌های آنها را شاد می‌کند و به انسان‌ها کرامت می‌بخشد» (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۳/۲/۳۱). «دنیای اسلام وظیفه دارد روحی در این دنیا بدمد و مثل رسول خدا(ص) راه تازه‌ای را باز کند و فضای جدیدی ایجاد کند که این فضای جدید و پدیده‌ای که در انتظار آن هستیم، همان «تمدن نوین اسلامی» است. البته این به معنای تصرف سرزمین‌ها و تجاوز به حقوق ملت‌ها و تحمیل فرهنگ و اخلاق اسلامی بر دیگر ملت‌ها نیست، بلکه به معنای عرضه هدیه الهی به ملت‌ها است و ملت‌ها با اختیار، تشخیص درست و انتخاب خود راه درست را انتخاب می‌کنند و این راهی را که امروز قدرت‌های جهان بر ملت‌ها تحمیل نموده‌اند، راه غلط و گمراهی است» (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۴/۱۰/۸).

نوع نگاه تمدن نوین اسلامی به انسان و جهان با تمدن غرب متفاوت است. تمدن غرب تمدنی «مادی‌گرا» است. هدف اصلی در این تمدن ثروتمند شدن، قدرت بیشتر و لذت بیشتر می‌باشد (حسنی و تاجه‌بند، ۱۳۹۵: ص ۱۳۹-۱۴۰). این تمدن اساس پیشرفت را تکنیک و تکنولوژی می‌داند و معیار در بایدها و نبایدها، خوب‌ها و بد‌ها و در همه چیز، انسان است. در تمدن غرب، علم تجربی (طبیعی) برای کسب قدرت، ثروت، لذت، و تولید توسعه یافت و از نظر تزکیه، ایمان دینی، اخلاق و معنویت دچار انحطاط شد و این در تضاد با هدف اصیل انبیاء الهی است، زیرا هدف از ارسال رُسل تعلیم و تزکیه و در نهایت سعادت دنیا و آخرت انسان می‌باشد. اما در تمدن نوین اسلامی که مقدمات شکل‌گیری آن با انقلاب اسلامی فراهم آمده، وجه تزکیه را مقدم بر تعلیم می‌داند. از منظر رهبر معظم انقلاب، «علم در تمدن غرب منحرف می‌باشد که در خدمت فحشاء، دزدی اطلاعات، جاسوسی، مواد مخدر، زد و بند در جاهای مختلف دنیا، تجاوز به ملت‌ها، استعمار، خونریزی و جنگ قرار گرفته است» (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۶/۶/۱۲).

۲-۳. علل و عوامل چهارگانه

مفهوم علل چهارگانه ریشه در ادبیات فلسفی ارسطویی دارد. در موضوع علل چهارگانه چهار علت اصلی مادی، صوری، فاعلی و غایی هر پدیده مورد بررسی قرار می‌گیرد. تمدن نوین اسلامی مانند هر پدیده دیگری نیازمند علل و عواملی است که شناخت آنها به تحقق تمدن نوین اسلامی کمک می‌کند. به اجمال می‌توان گفت که منظور از علل مادی، بنیان‌هایی است که پدیده مورد نظر بر آنها استوار شده است. در علل صوری شکل، ساختار و مراتب وجودی نهادها مد نظر قرار می‌گیرد. علل فاعلی به عواملی می‌پردازد که در تحقق و فرآیند ایجاد پدیده مورد نظر نقش ایفا می‌کنند. علل غایی به وضع مطلوبی می‌پردازد که پدیده در آن وضعیت به خطوط آرمانی خود رسیده است. براساس چهارچوب علل چهارگانه، نسبت به تمدن نوین اسلامی با چهار پرسش تمدنی به شکل زیر مواجه هستیم که بدنه اصلی پژوهش حاضر را شکل می‌دهند.

جدول ۱- علل و پرسش‌های چهارگانه تمدنی

نوع علل	نوع پرسش تمدنی
علل مادی	مهم‌ترین علل مادی شتاب‌دهنده تمدن نوین اسلامی چیست؟
علل صوری	مهم‌ترین علل صوری شتاب‌دهنده تمدن نوین اسلامی چیست؟
علل فاعلی	مهم‌ترین علل فاعلی شتاب‌دهنده تمدن نوین اسلامی چیست؟
علل غایی	مهم‌ترین علل غایی شتاب‌دهنده تمدن نوین اسلامی چیست؟

۳. یافته‌ها

یافته‌های پژوهش حاضر در قالب چهار پرسش تمدنی و پاسخ این پرسش‌ها براساس آثار و اندیشه مقام معظم رهبری به شکل زیر قابل ارائه است.

۳-۱. علل مادی تمدن نوین اسلامی

منظور از علل مادی در این بحث، بنیان‌هایی است که پدیده مورد نظر بر آنها استوار شده است. در موضوع تمدن نوین اسلامی علل مادی به معنای مبانی و فلسفه‌ای است که توجیه‌کننده علل صوری و غایی تمدن نوین اسلامی می‌باشد. به عبارت دیگر، مجموعه ارزش‌ها و قوانین تشکیل‌دهنده و جهت‌دهنده پدیده‌های اجتماعی در تمدن نوین اسلامی، مرتبط با مبانی پذیرفته شده در تمدن نوین اسلامی است (لک‌زایی و فیرحی، ۱۳۸۷: ص ۲۶). وقتی علل و عوامل مادی تمدن نوین اسلامی مورد توجه قرار می‌گیرد،

هدف از این توجه، تحلیل و تبیین ارزش‌ها، فلسفه و نرم‌افزار تمدن نوین اسلامی است. هر اندیشمند، متناسب با نظام معرفت‌شناسی خود، نسبت به علل مادی پدیده‌ها اولویت‌هایی را در نظر می‌گیرد. اکنون پرسش این است که از دیدگاه مقام معظم رهبری، مهم‌ترین علل مادی تمدن نوین اسلامی چیست؟ و میزان اهمیت، تأثیرگذاری و اولویت هر علت در اندیشه ایشان چگونه است. با تحقیق صورت گرفته در آثار و اندیشه مقام معظم رهبری، مهم‌ترین علل مادی تمدن نوین اسلامی به شکل زیر قابل ارئه است.

۳-۱-۱. ایمان

ایمان یکی از بنیان‌های نظری تمدن اسلامی است که توجیه‌کننده رفتار معتقدان به تمدن نوین اسلامی، شکل‌دهنده نوع ساختار تمدن نوین اسلامی و نشان‌دهنده غایت و مقصد تمدن نوین اسلامی می‌باشد. از منظر رهبر معظم انقلاب، «اولین عامل ایجاد تمدن نوین اسلامی «ایمان» است و از آنجا که ایمان بر دو قسم: ایمان به هدف خاص و ایمان دینی و اسلامی می‌باشد، ایمان مورد نظر ایشان، ایمان به اسلام، آرمان‌ها، اهداف مادی و معنوی اسلام است. رهبر انقلاب معتقدند که یکی از عوامل پیشرفت مکاتب بشری مثل کاپیتالیسم، فاشیسم، لیبرالیسم و کمونیسم در طول تاریخ بشر، «ایمان به یک اصل و یک لنگرگاه» بوده و بدون ایمان، ایدئولوژی، مکتب و بدون تلاش و پرداخت هزینه‌های لازم، هیچ تمدنی شکل نمی‌گیرد. این واقعیت نسبت به مکاتب و حیانی هم صادق است» (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱/۷/۲۳). بر مبنای دیدگاه رهبر انقلاب هر دو نوع ایمان، تلاش و نشاط مضاعفی را برای رسیدن به هدف در انسان‌ها ایجاد می‌کنند و عامل پیشرفت هستند، اما ایمان دینی و اسلامی از ویژگی‌های ممتازی برخوردار است که ایمان با اهداف مادی یا به کلی فاقد آن ویژگی‌ها بوده و یا ویژگی‌های آن در حد و اندازه ایمان دینی نیست. دو ویژگی مهم ایمان دینی عبارتند از اطمینان و امید به همراه قدرت بسیج‌کنندگی.

اولین ویژگی جامعه دینی اطمینان «و نُرِيدُ أَنْ نُمَنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتَضَعَفُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَيْمَةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ» (قصص، ۵) و امید به وعده الهی «إِنْ تَصْرُوا لِلَّهِ يَنْصُرْكُمْ وَيَبَيِّتْ أَعْدَاءَكُمْ» (محمد، ۷) برای رسیدن به آرمان‌ها و اهداف است. ویژگی‌هایی که در جامعه غیر دینی به این شکل وجود ندارد، در جوامع غیر دینی اولاً اطمینان در رسیدن به اهداف تعیین شده از همان ابتدا وجود ندارد، زیرا نخبگان و سرمداران جامعه غیر دینی التزامی به یک هدف مشخص ندارند و احتمال عقب‌نشینی و سازش آنها در میانه راه وجود دارد، ثانیاً پس از وصول به نتیجه و هدف، استمرار حرکت در چارچوب اصول بنیادین و

نخستین حرکت تمدنی و انقلابی جامعه با خطر عقب‌نشینی، ضعف، سستی و سازش‌کاری مواجه است، در حالی که در صورت وجود یک ایمان دینی به هدف، اطمینان بیشتری به استمرار حرکت سالم جامعه تا رسیدن به هدف و پس از رسیدن به هدف وجود دارد. بر همین اساس مقام معظم رهبری معتقدند «اگر بخواهیم پیروزی در مقاصد دنیوی، صنعت و پیشرفته‌های علمی و ابزار نظامی کارگشایی کند و مفید باشد، اتکاء به ایمان و غیرت دینی لازم است» (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۸/۱۰/۱۸).

دومین ویژگی ایمان در جامعه دینی، توان بالای آن جهت بسیج عموم مردم و همه طبقات جامعه در سطوح علمی، مادی و اجتماعی است، زیرا فهم اهداف دینی برای عموم مردم آسان و الزام‌آور می‌باشد. در حالی که اهداف غیر دینی چه بسیار که دغدغه عموم طبقات و قابل درک برای همه اقشار جامعه اعم از بسواد و بی‌سواد و غنی و فقیر نباشد و طبعاً ایمان دینی قدرت و انرژی بیشتری را جهت نیل به اهداف مورد نظر بسیج و وارد مرحله کارزار می‌کند. مقام معظم رهبری می‌فرمایند: «ایمان دینی آن معجزه‌گری است که قادر است، اولاً همه مردم را بسیج کند و بیاورد، ثانیاً، آنها را در صحنه نگه دارد و ثالثاً سختی‌ها را برای آنها همواره و آسان کند. ایمان دینی می‌گوید شما اگر چنانچه فائق شدید و پیش بردید، پیروزید. اگر کشته هم شدید، پیروزید. اگر زندان هم افتادید پیروزید، چون به وظیفه عمل کردید» (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۰/۹/۲۱).

۳-۱-۲. معنویت

معنویت تحولی است که به سبب ایمان به عالم غیب در انسان حاصل می‌شود. از دیدگاه مقام معظم رهبری تمدن نوین اسلامی نیازمند وجود چنین تحولی در جامعه دینی است. نکته‌ای که مقام معظم رهبری بر آن تأکید دارند این است که «معنویت جامعه دینی باید برگرفته از ایمان و شریعت اسلامی باشد. این قید، معنویت‌های کاذب و زودگذر را از دایره معنویت دینی خارج می‌کند: «شریعت و عقلانیت با یکدیگر ملاحظه می‌شوند» (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۸/۰۷/۰۲). معنویت در تمدن نوین اسلامی نرم‌افزاری است که خروجی آن انسان تراز تمدن نوین اسلامی می‌باشد. از جمله ویژگی‌های این انسان، مقابله با نظام سلطه است: «آدم معنوی که با ظلم می‌سازد، با طاغوت می‌سازد، با نظام ظالمانه و سلطه می‌سازد، این چطور معنوی است؟ این‌گونه معنویت را ما نمی‌توانیم بفهمیم» (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۴/۰۶/۰۸). «جامعه‌ای که افراد آن از یک زندگی معنوی برخوردار باشند، در مقابل مشکلات سر خم نمی‌آورند و زمین‌گیر نمی‌شوند و در کارها چیزی به نام بن‌بست نمی‌بینند و با اعتقاد پاک و امید و نشاط، برای رسیدن به هدف تلاش می‌کنند. «ما در تمدن اسلامی و در نظام مقدس جمهوری اسلامی که به سمت آن تمدن

حرکت می‌کند، این هدف را گرفته‌ایم که دانش را همراه معنویت پیش ببریم» (مقام معظم رهبری، ۱۳۷۶/۶/۱۹). مقام معظم رهبری «ستیز تمدن غرب با معنویت را بزرگ‌ترین اشتباه این تمدن می‌داند که ثمره آن تلخ‌کامی جامعه بشری است.

تمدن غربی بر پایه ستیز با معنویت و طرد معنویت بنا شد. این خطای بزرگ کسانی بود که تمدن، حرکت علمی و صنعتی را در اروپا شروع کردند. به علم اهمیت دادند - این خوب بود - اما با معنویت به جنگ برخاستند، این بد و انحراف بود. لذا، این تمدن مادی و دور از معنویت هرچه پیشرفت کند، انحرافش بیشتر می‌شود. هم خود آنها و هم همه بشریت را با میوه‌های زهرآگین خود تلخ‌کام می‌کند، همچنان که تا امروز کرده است» (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۳/۰۳/۱۴).

از نظر مقام معظم رهبری، «یکی از مصادیق معنویت که نقش پیش‌برنده‌گی زیادی در مسیر تکوین تمدن نوین اسلامی دارد، فرهنگ و روحیه شهادت‌طلبی است. اگر این فرهنگ در جامعه اسلامی توسعه یابد، رقبای تا دندان مسلح اسلام و تمدن اسلامی را سست می‌کند و به دشمنان طعم تلخ شکست را می‌چشانند. شهادت عامل پایداری، معنویت، اخلاق، عمل‌گرایی، روحیه و انگیزه است، یعنی مجموعه‌ای از عوامل تمدن‌ساز در سایه روحیه شهادت‌طلبی ارتقاء می‌یابند و شهادت عاملی پیش‌برنده است. یک کشور، یک نظام، یک تمدن، بدون فداکاری و قربانی دادن و خون دادن که به جایی نمی‌رسد» (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۸/۴/۷).

۳-۱-۳. عقلانیت

در آثار و اندیشه مقام معظم رهبری، ایمان به غیب و معنویت برآمده از چنین ایمانی، برای ورود به قلمرو اجتماعی و ایجاد ساختارهای اجتماعی تمدن نوین اسلامی نیازمند خردورزی و محاسبه‌گری است تا در پیوند ساختارها و شناخت مصادیق اجتماعی دچار اشتباه نگردد. وی از این خردورزی و محاسبه‌گری به عقلانیت تعبیر می‌کند. شاخصه اصلی عقلانیت مد نظر مقام معظم رهبری این است که در سنجش‌گری خود، از تمامی منابع معرفتی از جمله وحی بهره می‌برد. عقلانیت در تعریف مقام معظم رهبری با محافظه‌کاری و گریز از واقعیت‌ها متفاوت است. ایشان انقلاب اسلامی ایران را مصداقی از محاسبه و عمل عقلانی می‌داند، «انقلاب عظیم اسلامی ما ناشی از یک عقلانیت بود. این‌طور نبود که مردم همین‌طور بی‌حساب و کتاب به خیابان بیایند و بتوانند یک رژیم آن‌چنانی را ساقط کنند» (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۶/۰۳/۱۷). با جستجو در آثار ایشان به صورت معناداری مفهوم معنویت و عقلانیت در

کنار هم قرار داشته و تاکید دارند که «معنویت و عقلانیت در کنار هم باشند» (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۰/۰۳/۱۴).

۳-۱-۴. عدالت

امیرالمؤمنین علی(ع) عدل را قرار دادن هر چیزی در جای خودش، می‌دانند (نهج البلاغه، حکمت ۴۳۷) و در لغت عرب، عدل و قسط به یک معنا به کار رفته و از مفاهیم بنیادی هستند که در قرآن، مؤمنان بر رعایت و پایبندی به آن امر شده‌اند، «یا ایها الذین آمنوا کونوا قوامین بالقسط» (نساء، ۱۳۵). جایگاه عدالت در مکاتب فکری، تابعی از نظام معرفت‌شناسی هر مکتب است. در آثار و اندیشه مقام معظم رهبری که متأثر از مکتب اسلام می‌باشد، عدالت ارتباط ناگسستنی با عقلانیت و معنویت دارد. در تحلیل پدیده‌ای مانند تمدن نوین اسلامی از دیدگاه ایشان نمی‌توان بدون توجه به ارتباط این سه مفهوم (معنویت، عقلانیت، عدالت) تحلیل درستی از علل مادی تمدن نوین اسلامی ارائه نمود. اهمیت این پیوند را می‌توان در بیان زیر مشاهده کرد.

«اگر عدالت از عقلانیت و معنویت جدا شد، دیگر عدالتی که شما دنبالش هستید، نخواهد بود، اصلاً عدالت نخواهد بود. عقلانیت به خاطر این است که اگر عقل و خرد در تشخیص مصادیق عدالت به کار گرفته نشود، انسان به گمراهی و اشتباه دچار می‌شود. خیال می‌کند چیزهایی عدالت است، در حالی که نیست، و چیزهایی را هم که عدالت است، گاهی نمی‌بیند. بنابراین، عقلانیت و محاسبه، یکی از شرایط لازم رسیدن به عدالت است» (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۴/۰۶/۰۸).

به طور طبیعی مقیاس تمدن نوین اسلامی در جغرافیای سیاسی کشورها محدود نمی‌شود. ایجاد چنین تمدنی نیازمند فراگیر شدن عدالت در قلمرو نفوذ این تمدن است. از این رو در اندیشه مقام معظم رهبری ایمان، معنویت، عقلانیت و عدالت جزئی تفکیک‌ناپذیر از تمدن نوین اسلامی است. بدون توجه به آنها ایجاد تمدن نوین اسلامی ممکن نیست. ضرورت ارتباط این مفاهیم را می‌توان در بیانات تمدنی مقام معظم رهبری مشاهده کرد.

«این قرن، قرن اسلام است. این قرن، قرن معنویت است. اسلام عقلانیت را و معنویت را و عدالت را با یکدیگر به ملت‌ها هدیه می‌دهد. اسلام عقلانیت، اسلام تدبیر و تفکر، اسلام معنویت، اسلام توجه و توکل به خدای متعال، اسلام جهاد، اسلام کار، اسلام اقدام، اینها تعالیم خدای متعال و تعالیم اسلامی است» (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۰/۱۱/۱۰).

۲-۳. علل صوری شتاب‌دهنده تمدن نوین اسلامی

منظور از علل صوری، شکل، قالب، صورت، سازه و ساختار تمدن نوین اسلامی است. صورت هر پدیده و شیء متأثر از ماده، منبع و مصالحی بوده که در علل مادی موجود است. کارکرد علل صوری، ایجاد انسجامی است که به وسیله آن زمینه برای تحقق و شکوفایی مواد و منابع تمدن نوین اسلامی آماده می‌شود. تحلیل مهم‌ترین علل صوری تمدن نوین اسلامی از دیدگاه مقام معظم رهبری پرسشی است که در این قسمت به دنبال پاسخ آن هستیم. به عبارت دیگر، چهار علل مادی، ایمان، معنویت، عقلانیت و عدالت که از نظر ایشان مهم‌ترین علل مادی تمدن نوین اسلامی است، چگونه و در چه شکلی ظهور می‌یابند. با تحقیق در آثار و اندیشه مقام معظم رهبری، «شکل و ساختار تمدن نوین اسلامی در یک فرآیند پلکانی پنج مرحله‌ای صورت‌بندی شده است. مرحله اول انقلاب اسلامی، که در ۲۲ بهمن ۱۳۵۷ شکل گرفت و مرحله دوم، تشکیل نظام اسلامی بود و در ۱۳ فروردین انجام شد و اکنون در مرحله سوم که دولت اسلامی است، قرار داریم و پس از آن جامعه اسلامی و در پایان آرمان انقلاب که تمدن نوین اسلامی است، شکل خواهد گرفت» (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۴/۵/۲۸). موفقیت پنج مرحله مذکور به عنوان علل صوری، نیازمند توجه به اولویت‌هایی است که مقام معظم رهبری خواهان حضور پررنگ آنها در پیشانی ساختار تمدن نوین اسلامی است. این اولویت‌ها عبارتند از ساختارهای تربیتی و اخلاقی، ساختارهای آموزشی و پرورشی، ساختارهای امت‌محور و هم‌افزا.

۱-۲-۳. ساختارهای تربیتی و اخلاقی

در آثار و اندیشه مقام معظم رهبری ساختار و شکل تمدن نوین اسلامی بدون توجه به اولویت‌های تربیتی و اخلاقی ساختار مناسب و جامعی نیست. این اولویت برگرفته از مبانی قرآنی بوده که تزکیه و تعلیم را هدف پیامبران معرفی کرده است. از دیدگاه مقام معظم رهبری «جامعه بشری زمانی می‌تواند همانند یک خانواده سالم زندگی کند که تربیت و اخلاق را در اولویت قرار دهد» (مقام معظم رهبری، ۱۳۷۹/۱۲/۲۴). «تقدم ساختارهای تربیتی بر ساختارهای علمی و آموزشی به این دلیل است که تجربه تاریخی تمدن‌ها نشان می‌دهد که علم بدون تربیت و تزکیه منحرف شده و به جای خدمت فاجعه درست می‌کند: اول، تزکیه است. تربیت دین، تربیت قرآن، تربیت اسلام است. چرا اول تزکیه؟ برای اینکه اگر تزکیه نبود، علم منحرف می‌شود. علم یک ابزار است، یک سلاح است، این سلاح اگر در دست یک انسان بدطینت، بددل، خبیث و آدم‌کش قرار بگیرد، جز فاجعه، چیز دیگری نمی‌آفریند، اما همین سلاح می‌تواند در دست انسان صالح،

وسيله دفاع از انسان‌ها، دفاع از حقوق مردم، دفاع از خانواده باشد. این علم را بایستی آن وقتی در دست گرفت که با ترکیه همراه باشد» (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۹/۰۷/۱۴).

۳-۲-۲. ساختارهای علمی و آموزشی

بعد از تربیت و اخلاق، بیشترین تاکید مقام معظم رهبری بر موضوع علم و به طور خاص نهاد و ساختارهای علمی از جمله آموزش و پرورش است. از نظر ایشان «علم عامل قدرت و پیشبرد اهداف در مقابل قدرت‌های مادی می‌باشد: «علم اقتدار است. هر کس این قدرت را به چنگ آورد، می‌تواند تحکم کند، می‌تواند غلبه پیدا کند. هر کسی که این اقتدار را به دست نیاورد، «صیل علیه»، بر او غلبه پیدا خواهد کرد. دیگران بر او قهر و غلبه پیدا می‌کنند، به او تحکم می‌کنند» (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۶/۰۶/۱۲). «اگر دست ملتی از علم خالی باشد، نمی‌تواند توقع استقلال، عزت، امنیت، هویت و شخصیت را داشته باشد» (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۶/۰۶/۱۲). شاخص و علل اصلی تمدن اسلامی در گذشته، علم و معرفتی بود که مسلمانان از آن برخوردار بودند. در قرون اولیه اسلام، دانشمندان اسلامی بر اثر تعلیمات اسلام علوم را آموختند و بارور ساختند و امروز بشریت به آنها مدیون است. اسلام علم را از انحصار طبقات خاص خارج ساخت و آن را بر همه واجب کرد و دانشمندان مسلمان برای پیشبرد اسلام و تمدن اسلامی با ایمان دینی و شوق فراوان به طرح، نقد، تکمیل و ترکیب علوم اقدام کردند (زرین کوب، ۱۳۹۲: ص ۲۹-۲۶).

به اعتقاد رهبر انقلاب اسلامی، «آموزش و پرورش جایی است که تمدن‌سازان آینده، ثروت‌سازان، علم‌سازان و مدیران آینده در آن خلق خواهند شد و دستاوردهایی بزرگ‌تر از دستاوردهای آموزش و پرورش وجود ندارد. ریشه جلوه‌های پیشرفت، دستاورد و ابتکار، آموزش و پرورش است. اگر آموزش و پرورش درست شود، همه‌جا درست می‌شود و همه دستگاه‌های دولتی موظف هستند از آموزش و پرورش پشتیبانی کرده و برای آن هزینه کنند، زیرا هرچه در آن هزینه شود، به طور مضاعف دستاورد خواهد داشت. مسلماً بازده آن در وقت و زمان خود بسیار بیشتر از آن چیزی است که از حیث مادی و معنوی سرمایه‌گذاری شده و از آن‌جا که کاری که این ملت بزرگ به عهده گرفته، کار بزرگی است، به یک آموزش و پرورش خوب نیاز دارد. فدای ما متوقف به امروز آموزش و پرورش است» (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۳/۲/۱۷).

۳-۲-۳. ساختارهای امت‌محور و هم‌افزا

رویکرد تمدنی مقام معظم رهبری رویکردی امت‌محور است. در واقع دال مرکزی گفتمان تمدنی ایشان

در تمدن نوین اسلامی به لحاظ ساختاری امت اسلامی می‌باشد. توجه ایشان به مفاهیمی مانند وحدت، امت اسلامی، جهان اسلام و دنیای اسلام بیانگر توجه ایشان به اولویت ساختار امت‌محور است. در چنین ساختاری امت اسلامی به مثابه یک کل در نظر گرفته می‌شود که همه مسلمانان نسبت به این کل مسئولیت دارند. موضع‌گیری‌های سیاسی ایشان نسبت به تحولات جهان اسلام به طور خاص تاکید بر نفی سلطه از جهان اسلام برآمده از همین نگاه امت‌محور و رویکرد تمدنی است. بر همین اساس ساختارهای هم‌افزا، وحدت‌آفرین و امت‌محور جزئی مهم از صورت و شکل تمدن نوین اسلامی است. در واقع شکل و ساختار مطوب تمدن نوین اسلامی در صورتی محقق می‌شود که این ساختارها با رویکرد امت‌محور تنظیم گردد و امت اسلامی در این ساختار نقش ایفا کند: «می‌خواهم این را بگویم که امت اسلامی با یک تلاش مجاهدانه و مجذانه می‌تواند تمدن اسلامی باب این دوران را طراحی کند، شالوده‌ریزی کند، به ثمر برساند و آن را در مقابل بشریت قرار بدهد» (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۴/۱۰/۰۸). کلیدواژه امت اسلامی و دنیای اسلام در آثار و اندیشه مقام معظم رهبری نشانه اولویت ساختارهای هم‌افزا با محوریت امت اسلامی در ایجاد تمدن نوین اسلامی است. «دنیای اسلام امروز وظیفه دارد مثل خود اسلام و مثل خود پیغمبر، روحی در این دنیا بدمد، فضای جدیدی ایجاد کند، راه تازه‌ای را باز کند. ما به این پدیده‌ای که در انتظار آن هستیم، «تمدن نوین اسلامی» می‌گوییم. ما باید برای بشریت دنبال تمدن نوین اسلامی باشیم. این با آنچه قدرت‌ها درباره بشریت فکر می‌کنند و عمل می‌کنند، تفاوت اساسی دارد» (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۴/۱۰/۰۸).

۳-۳. علل فاعلی شتاب‌دهنده

منظور از علل فاعلی تمدن نوین اسلامی ایجادکنندگان این تمدن هستند. از منظر مقام معظم رهبری چه کسانی؟ با چه ویژگی و چگونه باید برای ایجاد تمدن نوین اسلامی گام بردارند. ایشان با تمام توجهی که به امدادهای الهی و قوانین تکوینی عالم هستی دارند، معتقدند اقتضای سنت الهی این است تا خود مسلمانان و امت اسلامی حرکت نکنند، نباید انتظار شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی را داشت. نصرت الهی زمانی معنا پیدا می‌کند که مسلمانان در احیای سنت‌های الهی گام بردارند: «نصرت خدای متعال در واقع معنایش این است که در جهت احیای سنت‌های الهی قدم برداریم، در طبیعت و جامعه و در بیدار کردن فطرت‌ها اثر بگذاریم، برای نجات انسان از مجموعه عوامل بدبختی و تیره‌روزی تلاش کنیم» (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۵/۰۳/۱۰). «انسان موفق انسانی است که تلاش کند و برای رسیدن به نتیجه گام بردارد.» (نگاه

دین، نگاه اسلام، نگاه قرآنی به انسان این است که انسان باید تلاش کند، تلاش با نظم، با برنامه‌ریزی و بی‌وقفه، تا بتواند به نتایج برسد» (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۷/۰۷/۰۷). با تحقیق در آثار و اندیشه مقام معظم رهبری ویژگی‌های مهم ایجادکنندگان تمدن نوین اسلامی به شکل زیر قابل ارائه است.

۳-۱. شناخت جایگاه تاریخی

از نظر مقام معظم رهبری، اولین ویژگی ایجادکنندگان و کارگزاران تمدن نوین اسلامی این است که نسبت به جایگاه تاریخی خود شناخت داشته باشند، بدانند در چه مرحله‌ای از تاریخ قرار گرفته‌اند. در این صورت می‌توانند نقش فعلی خود در ایجاد تمدن نوین اسلامی را به درستی بشناسند و به آن عمل کنند: «برای برداشتن گام‌های استوار در آینده، باید گذشته را درست شناخت و از تجربه‌ها درس گرفت. اگر از این راهبرد غفلت شود، دروغ‌ها به جای حقیقت خواهند نشست و آینده مورد تهدیدهای ناشناخته قرار خواهد گرفت» (بیانیه گام دوم انقلاب، ۱۳۹۷/۱۱/۲۲).

هدف از شناخت و بررسی وقایع گذشته، پند گرفتن و آموختن است. در قرآن کریم واژه عبرت (پند گرفتن) هفت بار آمده است، از جمله در سوره حشر خداوند می‌فرماید: «فاعتبروا یا اولی الابصار»، از آنجا که عمر انسان در دنیا کوتاه است، نمی‌تواند به صورت آزمون و خطا همه راه‌های احتمالی را تجربه کند. امام علی (ع) بر لزوم استفاده از تجربیات گذشتگان تاکید نموده‌اند. امام علی (ع) در وصیتی به فرزندش امام حسن (ع) می‌فرمایند: «فرزندم! اگرچه من به اندازه همه گذشتگان عمر نکرده‌ام، با این حال در کارهای آنان نگرسته‌ام و در اخبار آنان و آثارشان سیر نموده‌ام، مانند یکی از آنان» (نهج‌البلاغه، نامه ۳۱: ص ۵۵۲). مقام معظم رهبری در مقام هشدار و تحذیر نسبت به تاریخ‌گرایی بی‌حاصل یا کم‌حاصل می‌فرمایند: «این گذشته تاریخی به چه دردی می‌خورد؟ اگر این گذشته را به عنوان یک شجره‌نامه در جیبمان بگذاریم و فقط به آن افتخار کنیم ... این که درست نیست» (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۳/۴/۱۹).

۳-۲. پذیرش مسئولیت تمدنی

مسئولیت‌پذیری به معنای پاسخگو بودن، وظیفه‌شناسی، ضمانت و پایبندی و کار را به خوبی انجام دادن است که در بیانات رهبر انقلاب، اصل مسئولیت‌پذیری، اصل انضباط اجتماعی و وجدان کاری که لازم و ملزوم یکدیگر هستند، از عوامل کلیدی برای ایجاد تمدن نوین اسلامی است. «مسئولیت‌پذیری مورد نظر ایشان بسیار فراتر از مسئولیت اداری و انجام کار در حد رفع تکلیف اداری و گزارش‌دهی اقدامات

صورت گرفته در ارتباط با یک مسئولیت شغلی به مقامات بالادستی است، زیرا اگر مسئولیت‌پذیری شخصی در این حد باشد، نمی‌توان از آن انتظار پیشرفت و حل مشکلات و شتاب‌گیری روند رشد جامعه به سوی احیای تمدن نوین اسلامی را داشت. در مسئولیت‌ها، انسان باید وقتی به گذشته خود نگاه می‌کند، ببیند آیا کاری که خدا و وجدان خود را راضی کند، انجام داده یا نداده؟» (مقام معظم رهبری، ۱۳۷۶/۵/۹). مسئولیت‌پذیری مورد نظر رهبری تعهدی است که از سویی از عشق به خداوند و ایمان دینی و دغدغه جلب خشنودی خداوند و از سوی دیگر از عشق به مردم و دلسوزی برای مردم و دوری از منفعت‌طلبی شخصی و خودخواهی و بلکه فراموشی خود و تقدم مشکلات و دغدغه‌های روزمره زندگی مردم بر مشکلات شخصی، برمی‌خیزد. این سطح از مسئولیت‌پذیری همان است که در سخن مشهور پیامبر اکرم (ص) آمده است که فرمودند: «کلکم راع و کلکم مسئول عن رعیت»، «آگاه باشید که هر کسی مسئولیتی بر عهده او است و وظایف و تکالیفی نسبت به دیگران دارد» (دیلمی، ۱۴۱۲ق: ج ۱، ص ۱۸۴).

۳-۳-۳. عزم و اراده در مقیاس تمدن

بعد از شناخت درست از جایگاه تاریخی و پذیرش مسئولیت، عامل سوم وجود عزم و اراده کافی برای تحقق اهداف است. گام برداشتن جهت تحقق پدیده‌ای مانند تمدن نوین اسلامی نیازمند عزم و اراده‌ای به بزرگی این تمدن است. مانع اصلی ایجاد تمدن نوین اسلامی، جریان تمدنی غیر الهی بوده که مسلح به سلاح علم و تکنولوژی و برخوردار از اراده قدرتمند برای حفظ هژمونی و برتری جهانی خود می‌باشد. عبور از چنین موانعی بدون عزم و اراده آهنین امکان‌پذیر نیست. در قرآن کریم هرگاه سخن از اهداف بزرگ و دشوار در میان است، مسأله «عزم» که به معنی اراده جدی و استوار می‌باشد، مطرح می‌شود، چنان‌که از پیامبرانی که آورنده دین جدید هستند و طبعاً با مقاومت شدید پیروان ادیان پیشین روبه‌رو خواهند شد، تعبیر به پیامبران «اولوالعزم» (صاحبان عزم استوار) شده است. «فَأَصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُولُو الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ...»، «پس صبر کن، آن‌گونه که پیامبران «اولوالعزم» صبر کردند» (احقاف، ۳۵). در اندیشه رهبر معظم انقلاب، تصمیم‌گیری جدی و ورود با جدیت به صحنه کار و تلاش برای تمدن‌سازی، یک امر ضروری و اجتناب‌ناپذیر است. ایشان با تأکید به این مسأله معتقدند که «ملت ایران استعداد‌های کم نظیری دارد، مانند اسلام، ایمان، موقعیت جغرافیایی، استعداد‌های انسانی که در گذشته و حال در ایرانیان ظهور داشته و دارد و گذشته فرهنگی که یک میراث عظیم و غنی است که بعضی ملت‌ها این ویژگی‌ها را ندارند. ملت ایران به جهت داشتن این توانایی‌ها اگر همت کنند و تصمیم بگیرند در قله تمدن بشری قرار خواهند گرفت» (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۵/۸/۱۹).

۳-۳-۴. مجاهدت و مقاومت نسبت به اهداف تمدنی

موفقیتِ عزم و اراده در گرو وجود مجاهدت و مقاومت می‌باشد. منظور از مجاهدت، تلاش‌هایی است که در مسیر درست و الهی انجام می‌گیرد. این مجاهدت‌ها برای موفقیت نیازمند مقاومت یعنی ادامه دادن میسر تا رسیدن به هدف هستند. بنابراین، می‌توان گفت انسان آگاه به جایگاه تاریخی خود، وقتی مسئولیت تاریخی‌اش را می‌پذیرد، همچنین عزم و اراده کافی برای انجام مسئولیت خود دارد، برای ادامه مسیر به دو عنصر مجاهدت و مقاومت نیازمند است تا اطمینان یابد که مسیر را درست می‌رود و تا رسیدن به هدف دوام می‌آورد. بسیاری از ناکامی‌های تحولات تاریخی و ریزش‌های خواص به دلیل فقدان مجاهدت و مقاومت است. به عبارت دیگر، برخی راه را اشتباه می‌روند و برخی در میانه راه از مقاومت دست می‌کشند. پشتوانه اصلی مجاهدت و مقاومت، اخلاص است. به همین دلیل رهبر معظم انقلاب بر «داشتن اخلاص در عمل تاکید می‌ورزد و اخلاص را رعایت کردن وظیفه خدایی و دخالت ندادن منافع شخصی و گروهی و انگیزه‌های مادی در کار است، می‌دانند» (مقام معظم رهبری، ۱۳۷۷/۹/۲).

از دیدگاه مقام معظم رهبری در بحث مجاهدت و مقاومت تمدنی نتیجه و ثمره این مجاهدت و مقاومت لزوماً در زمان مقاومت‌کننده نمایان نمی‌شود. به عبارت دیگر، «ثمرات مجاهدت و مقاومت در مقیاس تمدن در فرآیندی از زمان حاصل می‌شود که به طور طبیعی یک تمدن برای رشد و شکوفایی به آن نیاز دارد. برای نمونه ثمره مجاهدت‌ها و مقاومت‌های پیامبر اسلام (ص) و مسلمانان صدر اسلام در قرن سه و چهار در مقیاس تمدنی نمایان شد. با توجه به این رویکرد، اگر نسل امروز صبر و استقامت داشته باشند، نسل‌های آینده به قلّه خواهند رسید» (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۷/۴/۹).

۳-۳-۵. بسیج هدفمند ظرفیت‌های مادی و معنوی

«ظرفیت‌های امت اسلامی مجموعه‌ای از نعمت‌های فراوان مادی و معنوی است که عبارتند از نیروی انسانی مومن، ظرفیت‌های صنعتی، معدنی، طبیعی، جغرافیایی و اقلیمی. از این میان، معنویات که برگرفته از اعتقادات مستحکم و راسخ توحیدی و متکی به مبدأ و معاد است، نقش تعیین‌کننده‌ای در ایجاد و هدایت تمدن نوین اسلامی دارد و جهت‌گیری فعالی را در ارتباط با زندگی دنیوی انسان‌ها تحت یک برنامه خاص ارائه می‌کند. از بین ظرفیت‌های ذکر شده، مهم‌ترین آنها ظرفیت نیروی انسانی و نسل جوان با انگیزه است که باید مورد استفاده قرار گیرد. استفاده از این ظرفیت در جنگ تحمیلی هشت ساله نمایانگر قدرت تأثیرگذاری این قشر در پیشبرد اهداف به ظاهر غیرممکن است. به طور خاص مقام معظم رهبری معتقدند جوانان ایرانی از ظرفیت

بالایی در تحقق ایجاد تمدن نوین اسلامی برخوردار هستند» (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۰/۲/۱۲).

۳-۴. علل غایی تمدن نوین اسلامی

در علل غایی به چرایی شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی پرداخته می‌شود، چرا این تمدن باید شکل بگیرد؟ چه دستاوردی برای جامعه بشری دارد؟ تبیین درست علل غایی نقش تعیین‌کننده‌ای در ایجاد انگیزه برای گام برداشتن در مسیر تمدن نوین اسلامی دارد. بدون توجه به ترسیم وضع مطلوب و آینده دست یافتنی تمدن نوین اسلامی، نمی‌توان انتظار داشت جامعه در این مسیر گام بردارد. در آثار و اندیشه مقام معظم رهبری «حیات طیبه با تحقق کرامت و سعادت جامعه انسانی به عنوان علل غایی تمدن نوین اسلامی مطرح شده است: «حیات طیبه یعنی چه؟ یعنی زندگی که در آن، هم روح انسان، هم جسم انسان، هم دنیای انسان، هم آخرت انسان، تأمین است» (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۹/۰۴/۲۴). در وضع مطلوب تمدن نوین اسلامی استعداد و توان انسان در خدمت کرامت و سعادت جامعه بشری قرار می‌گیرد. یافته‌های پژوهش حاضر در جدول زیر قابل مشاهده است.

جدول ۲- عوامل چهارگانه شتاب‌دهنده در ایجاد تمدن نوین اسلامی از دیدگاه مقام معظم رهبری

علل چهارگانه	پرسش تمدنی	پاسخ اجمالی
۱. علل مادی	مهم‌ترین علل مادی شتاب‌دهنده تمدن نوین اسلامی چیست؟	ایمان، معنویت، عقلانیت، عدالت
۲. علل صوری	مهم‌ترین علل صوری شتاب‌دهنده تمدن نوین اسلامی چیست؟	فرآیند پنج‌گانه: انقلاب، نظام، دولت، جامعه، تمدن اولویت ساختارهای تربیتی و اخلاقی اهمیت ساختارهای علمی و آموزشی لزوم ساختارهای امت‌محور و هم‌افزا
۳. علل فاعلی	مهم‌ترین علل فاعلی شتاب‌دهنده تمدن نوین اسلامی چیست؟	توجه انسان به سنت‌های الهی در تغییرات و تحولات جامعه انسانی انسان آگاه به جایگاه تاریخی خود انسان مسئولیت‌پذیر نسبت به نقش تمدنی انسان برخوردار از اراده کافی در مقیاس ایجاد تمدن انسان معتقد به مجاهدت و مقاومت در تحقق اهداف تمدن نوین اسلامی
۴. علل غایی	مهم‌ترین علل غایی شتاب‌دهنده تمدن نوین اسلامی چیست؟	تبیین، ترسیم و معرفی حیات طیبه و سعادت حقیقی جامعه بشری مطابق با آرمان‌های اسلامی

۴. نتیجه‌گیری

در این پژوهش با الهام از الگوی علل چهارگانه، چهار پرسش تمدنی مطرح و پاسخ آنها در آثار و اندیشه مقام معظم رهبری بررسی گردید. ایشان در پاسخ به چیستی علل مادی شتاب‌دهنده تمدن نوین اسلامی معتقدند، نرم‌افزار تمدن اسلامی باید از اسلام و منابع اسلامی اتخاذ شود. «ایمان» و توجه به آن از مهم‌ترین عوامل شتاب‌دهنده تمدن نوین اسلامی است. ثمره ایمان در بُعد روحی «معنویت» و در بُعد عمل «عقلانیت» و «عدالت» است.

در پاسخ به مهم‌ترین علل صوری شتاب‌دهنده تمدن نوین اسلامی ساختارهای جهت‌دهنده انسان به سمت کمال اولویت پیدا می‌کند. بر همین اساس در تمدن نوین اسلامی، ساختارهای تربیتی و آموزشی بیش از هر چیز دیگری اهمیت می‌یابند.

در پاسخ به مهم‌ترین علل فاعلی شتاب‌دهنده تمدن نوین اسلامی بیش از هر چیز بر انسان آگاه تأکید شده است. مرجع این آگاهی موقعیت تاریخی و شناخت مسئولیت تمدنی می‌باشد. در واقع انسان شکل‌دهنده تمدن نوین اسلامی، کنش‌گری هدفمند است که به تقدس هدف خود ایمان دارد و هزینه‌های رسیدن به هدف را به جان می‌خرد.

در پاسخ به مهم‌ترین علل غایی شتاب‌دهنده، تبیین حیات طیبه و جایگاه انسان محوریّت دارد. در حیات طیبه مد نظر تمدن نوین اسلامی، قدرت نه در مسیر شقاوت، بلکه در مسیر سعادت انسان بکار گرفته می‌شود.

منابع

قرآن کریم.

نهج البلاغه.

۱. ابن منظور، جمال الدین (۱۴۰۸ق). لسان العرب. بیروت: دارالاحیاء التراث العربی، ج ۲.
۲. جعفری، محمدتقی (۱۳۷۷). فرهنگ پیرو، فرهنگ پیشرو. تهران: موسسه تدوین و نشر آثار علامه جعفری.
۳. حسنی، مجتبی؛ تاجه‌بند، علی‌رضا (۱۳۹۵). جنگ اقتصاد (تبیین دینی، تمدنی و دشمن‌شناسی اقتصادی). تهران: بسیج دانشجویی دانشگاه امام صادق (ع).
۴. خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۸/۰۷/۰۲). بیانات در دیدار اعضای مجلس خبرگان رهبری. قابل دسترس در: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=8094>
۵. خامنه‌ای، سید علی (۱۳۷۷/۰۹/۰۲). بیانات در دیدار جمعی از پاسداران و بسیجیان. قابل دسترس در: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2920>
۶. خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۸/۰۴/۰۷). بیانات در دیدار رئیس و مسئولان قوه قضائیه. قابل دسترس در: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=7276>
۷. خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۷/۰۷/۰۷). بیانات در دیدار با دانشجویان. قابل دسترس در: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3895>
۸. خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۴/۰۶/۰۸). بیانات در دیدار رئیس جمهور و اعضای هیأت دولت. قابل دسترس در: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3304>
۹. خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۴/۱۰/۰۸). بیانات در دیدار مسئولان نظام و میهمانان کنفرانس وحدت اسلامی. قابل دسترس در: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=31770>
۱۰. خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۷/۰۴/۰۹). بیانات در مراسم دانش‌آموختگی دانشجویان دانشگاه امام حسین (ع). قابل دسترس در: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=40055>
۱۱. خامنه‌ای، سید علی (۱۳۷۶/۰۵/۰۹). بیانات در آخرین دیدار رئیس جمهور و اعضای هیأت دولت ششم. قابل دسترس در: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2846>
۱۲. خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۵/۰۳/۱۰). بیانات در مراسم هفدهمین سالگرد رحلت امام خمینی. قابل دسترس در: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3341>
۱۳. خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۰/۱۱/۱۰). بیانات در دیدار شرکت‌کنندگان در اجلاس جهانی جوانان و بیداری اسلامی. قابل دسترس در: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=18871>
۱۴. خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۰/۰۲/۱۲). بیانات در دیدار جوانان و فرهنگیان در مصالای رشت. قابل دسترس در: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3064>
۱۵. خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۶/۰۶/۱۲). بیانات در دیدار نخبگان جوان. قابل دسترس در: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3399>
۱۶. خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۳/۰۳/۱۴). بیانات در مراسم پانزدهمین سالگرد رحلت امام خمینی. قابل دسترس در: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3233>

۱۷. خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۰/۰۳/۱۴). **بیانات در مراسم بیست و دومین سالگرد رحلت امام خمینی**. قابل دسترس در: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=12595>
۱۸. خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۹/۰۷/۱۴). **بیانات در دیدار نخبگان جوان**. قابل دسترس در: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=10233>
۱۹. خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۳/۰۲/۱۷). **بیانات در دیدار معلمان و فرهنگیان سراسر کشور**. قابل دسترس در: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=26342>
۲۰. خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۶/۰۳/۱۷). **بیانات در دیدار جمعی از دانشجویان**. قابل دسترس در: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=36775>
۲۱. خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۸/۱۰/۱۸). **بیانات در دیدار مردم قم**. قابل دسترس در: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=44628>
۲۲. خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۳/۰۴/۱۹). **بیانات در دیدار جمعی از مسئولان و نخبگان استان همدان**. قابل دسترس در: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3245>
۲۳. خامنه‌ای، سید علی (۱۳۷۶/۰۶/۱۹). **بیانات در دیدار جمعی از پرستاران**. قابل دسترس در: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2852>
۲۴. خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۵/۰۸/۱۹). **بیانات در دیدار نخبگان استان سمنان**. قابل دسترس در: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3365>
۲۵. خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۴/۰۸/۲۰). **بیانات در دیدار رؤسای دانشگاه‌ها، پژوهشگاه‌ها، مراکز رشد و پارک‌های علم و فناوری**. قابل دسترس در: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=31386>
۲۶. خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۰/۰۹/۲۱). **بیانات در دیدار اعضای ستاد بزرگداشت ۹ دی**. قابل دسترس در: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=18361>
۲۷. خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۷/۱۱/۲۲). **بیانیه گام دوم انقلاب خطاب به ملت ایران**. قابل دسترس در: <https://farsi.khamenei.ir/message-content?id=41673>
۲۸. خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۱/۰۷/۲۳). **بیانات در دیدار جوانان استان خراسان شمالی**. قابل دسترس در: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=21252>
۲۹. خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۹/۰۴/۲۴). **بیانات در دیدار قاریان قرآن**. قابل دسترس در: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=9743>
۳۰. خامنه‌ای، سید علی (۱۳۷۹/۱۲/۲۴). **بیانات در دیدار اقشار مختلف مردم در سالروز عید سعید غدیر خم**. قابل دسترس در: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3056>
۳۱. خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۴/۰۵/۲۸). **بیانات در خطبه‌های نماز جمعه**. قابل دسترس در: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3302>
۳۲. خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۳/۰۲/۳۱). **بیانات در دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین (ع)**. قابل دسترس در: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=26468>
۳۳. دورانت، ویل (۱۳۸۰). **تاریخ تمدن مشرق زمین، گاهواره تمدن**. تهران: علمی و فرهنگی، ج ۱.
۳۴. دیلمی، حسن بن ابی الحسن (۱۴۱۲ق). **ارشاد القلوب**. قم: نشر رضی، ج ۱.

۳۵. زرین کوب، عبدالحسین (۱۳۹۲). *کارنامه اسلام*. تهران: انتشارات امیرکبیر.
۳۶. فیرحی، داوود؛ لکزایی، نجف (۱۳۸۷). فلسفه سیاسی اسلامی و پیشینه‌ها و تمایزها. *پگاه حوزه*، ۵۵.
۳۷. لوکاس، هنری (۱۳۶۶). *تاریخ تمدن*. ترجمه عبدالحسین آذرنگ. تهران: کیهان، ج ۱.
۳۸. مگی، محمدکاظم (۱۳۹۲). *تمدن اسلامی در عصر عباسیان*. ترجمه محمد سپهری. تهران: سمت.
39. Mazlish, B. (2001). Civilization in a Historical and Global Perspective. *International Sociology*, 16.

استناد به این مقاله

DOI: 10.22034/sm.2021.520613.1640

عظیمی، ابوالقاسم؛ حسینی، سید محمد؛ دشتی، محمد (۱۴۰۰). واکاوی علل شتاب‌دهنده ایجاد تمدن نوین اسلامی در اندیشه مقام معظم رهبری. *سیاست متعالیه*، ۹(۳۳): ص ۲۲۳-۲۴۴.